

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ім. В. М. Корецького**

ТОВПЕКО Яна Костянтинівна

УДК 342.7

**РЕАЛІЗАЦІЯ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИХ НОРМ
ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ ЩОДО СЕКСУАЛЬНИХ МЕНШИН:
ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ**

12.00.02 – конституційне право; муніципальне право

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Київ – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у відділі конституційного права та місцевого самоврядування Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України.

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор
БАТАНОВ Олександр Васильович,
Інститут держави і права ім. В. М. Корецького
НАН України, відділ конституційного права та
місцевого самоврядування, провідний
науковий співробітник

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, доцент
СЛІДЕНКО Ігор Дмитрович,
Конституційний Суд України,
суддя

кандидат юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України
КРАВЧЕНКО Віктор Віталійович,
Академія праці, соціальних відносин і туризму,
професор кафедри конституційного,
адміністративного та господарського права

Захист відбудеться «15» грудня 2017 року о 12:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.236.03 по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук в Інституті держави і права ім. В. М. Корецького НАН України за адресою: 01601, м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України за адресою: 01601, м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4.

Автореферат розіслано «14» листопада 2017 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат юридичних наук

Т. І. Тарахонич

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сучасні умови глобалізації, що характеризуються докорінними трансформаціями соціального і культурного характеру в суспільстві, зокрема зміною у структурі гендерних ролей, процесом уніфікації статей та підвищенням рівня толерантності щодо гомосексуальних стосунків, по-новому ставлять питання про способи здійснення особистістю вибору своєї ідентичності (в тому числі сексуальної) та її репрезентації (експресії) в соціумі, а також актуалізують проблематику тенденцій розвитку правового захисту сексуальних меншин від дискримінації.

Повага до іншої ідентичності, визнання її права на існування та мирне співіснування неоднорідних ідентичностей в межах суспільства чимдалі більшою мірою стають основою сучасної концепції прав людини. Поточний стан розроблення і ефективності правових гарантій захисту ЛГБТ та інших меншин від дискримінації, їхній вільний доступ до активної участі в політичному житті держави починають визнаватися найкращим показником стану дотримання прав людини і демократичності в державі загалом.

Поняття «сексуальна орієнтація» з ХХ ст. все частіше використовується у контексті захисту прав людини і протидії дискримінації. Прийняття 1981 р. Парламентською Асамблеєю Ради Європи Резолюції 756 (1981) про дискримінацію щодо гомосексуалів, в якій було визнано право на сексуальне самовизначення, а також подальше вилучення гомосексуальності з переліку кодів розладів унаслідок перегляду в 1990 р. Міжнародної статистичної класифікації хвороб та проблем, пов'язаних зі здоров'ям, розробленої Всесвітньою організацією охорони здоров'я, стали відправною точкою становлення правового захисту ЛГБТ від дискримінації й переслідування. Наразі продовжується поступовий процес еволюції змісту та обсягу прав і свобод в бік їхнього розширення відповідно до рівня суспільного життя в аспекті сексуальної орієнтації.

Очевидно, що процес розроблення всеохоплюючого антидискримінаційного законодавства не може бути швидким. Однак, виходячи із сьогоденних реалій і в контексті активізації міжнародного співробітництва України з Європейським Союзом, чітко вбачається запит українського суспільства посилити ефективність механізму захисту громадян від дискримінації, зокрема й за ознакою сексуальної орієнтації.

Урегулювання вимагає питання правової невизначеності щодо повного переліку ознак, за котрими на конституційному рівні забороняється дискримінація, і належність до цього переліку такої ознаки, як сексуальна орієнтація. Положення Конституції України об'єктивно передбачають наявність законодавства, яке закріплює перелік прав і свобод людини та громадянина без встановлення привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками, а також наявність механізму його реалізації. Проте до переліку ознак, за якими не можуть встановлюватися привілеї чи обмеження, законодавець досі не включив таку ознаку, як сексуальна орієнтація, що породжує цю проблему невизначеності.

Заборона дискримінації за ознаками сексуальної орієнтації постає важливою гарантією реалізації прав та свобод людини і громадянина, закріплених як актами з прав людини міжнародного значення, так і законодавствами України й інших європейських держав. Відсутність ефективного механізму захисту прав людини і заборони дискримінації за цією ознакою як на міжнародному, так і на регіональному рівнях неминуче суперечитиме ідеям правової соціальної держави та громадянського суспільства, а також призводитиме до проявів беззаконня і свавілля, виникнення осередків соціального напруження. Саме тому на сьогодні постає актуальним подальше удосконалення вітчизняного законодавства, спрямованого на запобігання та протидію дискримінації на засадах рівності й толерантності з орієнтацією на міжнародні стандарти прав людини.

Важливо зазначити, в цьому випадку мова йде власне про реалізацію принципу недискримінації щодо сексуальних меншин, тобто необхідність запобігання та протидії неправомірним обмеженням тих прав і свобод, які властиві кожному, а не про наявність окремих спеціальних прав, що надані виключно цій соціальній групі. Попри декларовані законодавством принципи рівності та поваги до прав людини, ЛГБТ продовжують стикатися із суспільними стереотипами, проявами гомофобії, дискримінацією, стають як жертвами злочинів на ґрунті нетерпимості, так і стигматизації та переслідування.

Попри значний масив міжнародно-правових актів у сфері захисту прав людини в аспекті сексуальної орієнтації та відповідні напрацювання Конституційної Комісії щодо внесення змін до Розділу II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» Конституції України у контексті сучасних міжнародних стандартів прав людини, питання реалізації конституційно-правових норм про права людини щодо сексуальних меншин залишається недостатньо дослідженим.

Теоретичну основу дисертації склали наукові праці О. Є. Аврамової, О. Г. Асмолова, О. В. Батанова, С. М. Бреус, Г. В. Васильєвої, Д. О. Вовка, І. М. Грабовської, Д. А. Гудими, Н. В. Др'оміної-Волок, Н. В. Камінської, А. М. Колодія, І. С. Кона, Н. О. Копилової, В. В. Кравченка, І. О. Кресіної, Т. В. Кубриченко, О. В. Культенка, О. Л. Львової, Т. О. Марценюк, М. М. Мацькевича, М. О. Медведєвої, І. В. Моран, Л. М. Новак-Каляєвої, О. В. Олійник, Л. А. Ольховик, Л. Е. Орбан-Лембрик, О. Д. Питлюк-Смеречинської, С. П. Погребняка, О. В. Пушкіної, О. М. Рудневої, О. Ф. Скакун, І. Д. Сліденка, О. О. Ставицького, А. Я. Турянської, О. О. Уварової, В. О. Ханстантинова, М. Д. Ходаківського, В. О. Чернієнка, Л. П. Чернявської, А. С. Шалиганової, З. В. Шевченка та інших.

Утім за останні роки вітчизняними науковцями-юристами не було захищено жодної кандидатської або докторської дисертації з проблематики реалізації та захисту прав людини, яка належить до ЛГБТ-спільноти. Відтак аналіз національного законодавства, норм міжнародного права про заборону дискримінації та відповідної наукової літератури визначив необхідність проведення даного дослідження в порівняльно-правовому аспекті.

Зв'язок роботи із науковими програмами, планами та темами. Дисертація виконана в межах планових науково-дослідних тем Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України: «Діалог громадянського суспільства, особи та

держави в забезпеченні та захисті прав людини» (номер державної реєстрації 0115U001439), «Держава і громадянське суспільство: конституційно-правові засади взаємодії» (номер державної реєстрації 0114U003871). Основні положення дисертаційного дослідження відповідають завданням здійснення в Україні конституційної реформи.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження становить здійснення комплексного порівняльно-правового аналізу теоретичних і практичних проблем реалізації прав та свобод людини і громадянина в аспекті сексуальної орієнтації в Україні з урахуванням європейського досвіду та вироблення пропозицій і рекомендацій щодо вдосконалення вітчизняного законодавства з прав людини.

Для досягнення зазначеної мети передбачено вирішення таких завдань:

- узагальнити підходи до визначення понять «сексуальні меншини», «ЛГБТ», «сексуальна орієнтація», «сексуальна ідентичність»;
- проаналізувати конституційно-правове регулювання заборони дискримінації за ознаками сексуальної орієнтації та сексуальної ідентичності згідно із законодавством України та зарубіжних країн;
- висвітлити процес становлення правового захисту сексуальних меншин від дискримінації в контексті зарубіжного досвіду;
- простежити етапи і тенденції розвитку законодавства України про заборону дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації;
- охарактеризувати принципи застосування конституційно-правових норм про права людини щодо сексуальних меншин;
- здійснити аналіз гарантій захисту від дискримінації та переслідування за ознакою сексуальної орієнтації;
- осмислити проблеми реалізації конституційно-правових норм про права людини щодо сексуальних меншин в Україні;
- визначити ефективність системи гарантій захисту від дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації в Україні.

Об'єктом дослідження є конституційно-правові відносини, що виникають в процесі реалізації прав та свобод людини і громадянина сексуальними меншинами.

Предмет дослідження становлять конституційно-правові аспекти реалізації сексуальними меншинами прав та свобод людини і громадянина в Україні в контексті зарубіжного досвіду, а також міжнародне і національне антидискримінаційне законодавство, спрямоване на заборону дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації.

Методи дослідження. Об'єктивний аналіз предмету дисертації забезпечує система філософсько-світоглядних, загальнонаукових та спеціально-наукових методів.

За допомогою діалектичного методу наукового пізнання охарактеризовано сексуальну орієнтацію як природну властивість людської особистості, що не може бути підставою дискримінації. Використання цього методу уможливило з'ясування сутності, закономірностей, тенденцій становлення правового захисту сексуальних меншин від дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації в Україні та зарубіжних країнах (підрозділи 1.1, 1.2, 2.1, 2.2, 3.2, 3.3).

За допомогою історично-правового методу було досліджено становлення правового захисту сексуальних меншин від дискримінації, а також тенденції становлення і розвитку антидискримінаційного законодавства України та зарубіжних країн (підрозділи 1.2, 2.1, 2.2, 3.1, 3.2, 3.3).

Застосування соціологічного методу дозволило проаналізувати чинники суспільних процесів, під впливом яких відбуваються трансформації сприйняття соціумом явища гомосексуальності та, відповідно, виникнення і формування антидискримінаційного законодавства та профільних міжнародних стандартів (підрозділи 1.2, 2.1, 2.2, 3.3).

Формально-юридичний метод використано під час вивчення тексту Конституції та законодавства України, інших держав, практики Конституційного Суду України, Європейського суду з прав людини, Суду Європейського Союзу в справах, пов'язаних із забезпеченням принципів рівності та недискримінації за ознакою сексуальної орієнтації (підрозділи 1.2, 2.1, 2.2, 3.1, 3.2, 3.3).

Аналіз спільних та відмінних положень у антидискримінаційному законодавстві України і зарубіжних країн, а також в актах з прав людини міжнародного значення здійснювався за допомогою порівняльно-правового методу (підрозділи 1.2, 2.1, 2.2, 3.3). За його допомогою висвітлено стан правового захисту сексуальних меншин від дискримінації у державах Європейського Союзу та України, що дало підстави встановити спільні та відмінні ознаки; здійснити порівняльну характеристику тенденцій розвитку антидискримінаційного законодавства в контексті сексуальної орієнтації.

Завдяки герменевтичному методу осмислено розвиток конституційних положень у законодавстві, з'ясовано вплив рішень Конституційного Суду України, органів конституційного судочинства зарубіжних країн на реалізацію положень Конституції України та конституцій зарубіжних країн у контексті правотлумачної діяльності (підрозділи 3.2, 3.3).

Метод прогнозування уможливив формулювання пропозицій щодо вдосконалення законодавства про заборону дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації в Україні (підрозділи 2.2, 3.1, 3.2, 3.3).

Основні висновки, положення та результати наукового дослідження ґрунтуються на аналізі засад Конституції України, конституціях ряду держав світу, чинного законодавства України та зарубіжних держав, міжнародних правових актів, рішеннях Європейського суду з прав людини, Суду Європейського Союзу, Конституційного Суду України, юридичної наукової літератури, аналітичних та статистичних матеріалів.

Наукова новизна одержаних результатів дисертаційної роботи полягає в тому, що вперше у вітчизняній науці конституційного права здійснено комплексне порівняльно-правове дослідження конституційних засад захисту людини від дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації.

Наукова новизна проведеного дослідження полягає в тому, що:

уперше:

– обґрунтовано положення про динамічність і розширення каталогу прав людини у зв'язку із формуванням прав нового покоління, до переліку яких належить право на сексуальну орієнтацію та сексуальну ідентичність;

– запропоновано поновлення та трансформацію інституту Урядового уповноваженого з питань сім'ї в контексті становлення правового захисту сексуальних меншин від дискримінації;

– доведено, що для встановлення відповідного балансу між світською нейтральністю держави і позицією церкви в межах її повноважень важливо законодавчо врегулювати таке положення: відмова церкви або релігійних організацій в межах їх повноважень у проведенні відповідних церковних обрядів на підставі сексуальної орієнтації не визнається порушенням антидискримінаційного законодавства;

– аргументовано пропозицію про доцільність запровадження в Україні інституту омбудсмана з питань рівності для здійснення ефективного парламентського контролю щодо запобігання дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації при реалізації кожним своїх прав і свобод;

– запропоновано доповнити перелік підстав припинення повноважень та звільнення з посади Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (ст. 9 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини») такою підставою, як здійснення пропаганди, спрямованої на розпалювання ненависті на ґрунті гомофобії;

удосконалено положення, відповідно до яких:

– гомосексуальна та бісексуальна орієнтація становлять варіанти нормативної сексуальності людини і як природні властивості людської особистості не можуть бути підставами дискримінації;

– сучасні глобалізаційні тенденції мультикультуралізму спрямовані на декриміналізацію гомосексуальності, а також заборону дискримінації і підвищення рівня толерантності в суспільстві;

– основними чинниками дискримінації та стигми ЛГБТ в українському суспільстві історично вбачаються відносно недавня відміна кримінальної відповідальності за гомосексуальні стосунки, а також поширення стійких негативних стереотипів унаслідок прихованості спільноти;

набули подальшого розвитку положення про те, що:

– заборона дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації становить важливу складову реалізації принципів рівності та недискримінації;

– право на сексуальну орієнтацію як право нового покоління потребує подальшої регламентації в законодавстві України;

– створення Департаменту з прав людини у процесі реформування Національної поліції України та підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів дозволяють ефективніше сприяти реалізації принципу недискримінації щодо сексуальних меншин;

– припинення перешкоджання реєстрації та діяльності громадських об'єднань і суб'єктів інформаційної діяльності, метою яких постають представництво ЛГБТ-спільноти й організованого ЛГБТ-руху України, становить необхідну умову функціонування громадянського суспільства.

Практичне значення одержаних результатів зумовлено актуальністю дослідження, його новизною та висновками теоретичного і прикладного характеру. Сформульовані в дисертаційному дослідженні пропозиції, висновки і рекомендації

спрямовані на вдосконалення Конституції України, Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», Кримінального кодексу України, а також більш ефективному виконанню Україною міжнародних зобов'язань у сфері прав людини в контексті євроінтеграційних процесів.

Сформульовані в дисертації висновки та пропозиції можуть бути використані:

– у *правотворчій діяльності* – при підготовці проектів законів і підзаконних актів про заборону дискримінації;

– у *науково-дослідницькій роботі* – для врахування у подальших наукових дослідженнях з питань запобігання та протидії дискримінації;

– у *навчальному процесі* – при підготовці відповідних розділів підручників та навчальних посібників з конституційного права України, конституційного права зарубіжних країн, порівняльного конституційного права, у процесі викладання відповідних навчальних дисциплін і спецкурсів у вищих навчальних закладах, центрах перепідготовки та підвищення кваліфікації державних та муніципальних службовців, у науковій роботі студентів і аспірантів;

– у *правовиховній роботі* – для підвищення правової культури населення, державних службовців та працівників органів місцевого самоврядування;

– у *правозахисній діяльності* – як теоретичний матеріал роз'яснення громадянам їхніх прав і свобод, а також підвищення рівня толерантності в суспільстві.

Результати дослідження використано у процесі впровадження політики рівності та недискримінації на робочому місці ТОВ «Тезар» (акт про впровадження № 20/17-1025 від 03.10.2017 р.). Практична цінність результатів дисертаційного дослідження для правозахисної діяльності підтверджена благодійною організацією «100 відсотків життя. Київський регіон» (акт про впровадження № 374 від 23.10.2017 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження виконано здобувачем самостійно, всі сформульовані в ньому положення та висновки обґрунтовані на базі особистих досліджень автора. Для аргументації окремих положень дисертації використовувалися праці інших учених, на які обов'язково зроблено посилання.

У співавторстві опубліковано:

– стаття «Права сексуальних меншин у сучасному світі: проблеми становлення та реалізації». *Правові системи*. 2014. № 2. С. 53–71. Не менше половини обсягу публікації – науковий доробок здобувача, внесок якого полягає в обґрунтуванні еволюції прав сексуальних меншин в сучасному світі;

– стаття «Права меншин на терезах конституційного судочинства (на прикладі ЛГБТ-спільноти)». *Юридичний вісник*. 2015. № 2. С. 73–80. Не менше половини обсягу публікації – науковий доробок здобувача, внесок якого полягає в аналізі рішень органів конституційного судочинства зарубіжних країн.

Апробація результатів дисертації. Основні положення, висновки, рекомендації та пропозиції дисертаційної роботи обговорювалися на засіданні відділу конституційного права та місцевого самоврядування Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, а також оприлюднені на наукових і

науково-практичних конференціях, зокрема: Міжнародній науково-практичній конференції «Правові засоби забезпечення та захисту прав людини: вітчизняний та зарубіжний досвід» (м. Харків, 6–7 грудня 2013 р.; тези опубліковано); Міжнародній науково-практичній конференції «Права та обов'язки людини у сучасному світі» (м. Одеса, 6–7 грудня 2013 р.; тези опубліковано); Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми вдосконалення правового забезпечення прав та основних свобод людини і громадянина» (м. Запоріжжя, 18–19 липня 2014 р.; тези опубліковано); Міжнародній науковій конференції «Ľudske a občianske prava a slobody: mechanizmus ich implementacie a ochrany v roznych odvetviach prava» (м. Братислава, 19–20 вересня 2014 р.; тези опубліковано); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Політико-правові реформи та становлення громадянського суспільства в Україні» (м. Херсон, 10–11 жовтня 2014 р.; тези опубліковано); Міжнародній науково-практичній конференції «Правовые реформы в Молдове, Украине и Грузии в контексте евроинтеграционных процессов» (м. Кишинів, 7–8 листопада 2014 р.; тези опубліковано); Міжнародній науково-практичній конференції «Права людини в Україні в сучасних умовах: пошук нових механізмів утвердження та забезпечення» (м. Київ, 10 грудня 2014 р.; тези опубліковано); Міжнародній науковій конференції «Právna veda a prax v tret'om tisícročí» (м. Кошице, 27–28 лютого 2015 р.; тези опубліковано); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми державно-правового розвитку України в контексті євроінтеграційних процесів» (м. Запоріжжя, 23–24 червня 2016 р.; тези опубліковано); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Адаптація правової системи України до права Європейського Союзу: теоретичні та практичні аспекти» (м. Полтава, 8 грудня 2016 р.; тези опубліковано).

Публікації. Основні положення і практичні висновки дисертаційного дослідження викладено у 23 наукових працях, а саме: 10 статтях у фахових виданнях України з юридичних наук, 3 статтях у зарубіжних періодичних виданнях з юридичних наук, 10 тезах доповідей у матеріалах всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференцій.

Структура роботи зумовлена метою та завданнями дослідження і складається зі вступу, трьох розділів, семи підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи становить 259 сторінок, з них 207 – основний текст, 46 (386 найменувань) – список використаних джерел, 6 – додатки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено її зв'язок з науковими програмами, планами, темами; сформульовано мету і завдання, об'єкт і предмет, а також методи дослідження; висвітлено наукову новизну і практичне значення одержаних результатів; визначено відомості про їх апробацію та публікації автором основних положень дослідження, його структуру й обсяг.

Розділ 1 «Концептуальні засади дослідження прав людини в аспекті сексуальної орієнтації» включає два підрозділи, в яких систематизовано понятійний апарат дослідження правового захисту сексуальних меншин від

дискримінації, проаналізовано досвід і проблеми конституційного регулювання заборони дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації.

У підрозділі 1.1 *«Понятійний апарат дослідження правового захисту сексуальних меншин від дискримінації»* в науковому дискурсі розглянуто питання понятійного апарату даного дослідження, узагальнено підходи до визначення понять «сексуальні меншини», «ЛГБТ», «сексуальна орієнтація», «сексуальна ідентичність», «гомосексуальність».

Акцентовано, що найбільш поширеними загальними збірними термінами, які використовуються для позначення людей з мінорними за статистикою варіантами сексуальної орієнтації або гендерної ідентичності є поняття «сексуальні меншини» та «ЛГБТ». Уперше поняття «сексуальні меншини» було вжите в кінці 1960-х р. Л. Уллерстамом для характеристики сукупності людей, які власною сексуальною поведінкою, орієнтацією, способом життя відрізняються від гетеросексуальної більшості. Термін «сексуальні меншини» було запроваджено за аналогією з поняттям «етнічні меншини» на позначення групи громадян, які потребують захисту державою своїх інтересів поряд з інтересами більшості. З 1990-х р. вживаності набуває термін англійського походження «ЛГБТ» (лесбійки, геї, бісексуали, трансгендери) як самоназва людей, що об'єднуються на основі їхньої негетеросексуальної орієнтації, нецігендерності або варіацій статевих характеристик.

Гомосексуальність як природна властивість людської особистості на різних етапах розвитку людства та в конкретних соціумах сприймалася неоднозначно. Однак з 1990 р. після перегляду міжнародного класифікатора хвороб, розробленого Всесвітньою організацією охорони здоров'я, гомосексуальність було вилучено з переліку кодів розладів. Отже, з точки зору офіційної медицини всі три види сексуальної орієнтації (гетеросексуальна, гомосексуальна, бісексуальна) становлять нормативні варіанти сексуальності людини.

Наголошено, що зміст всіх основних актів з прав людини міжнародного значення, підтриманих Україною, передбачає такий підхід: власне ідентичність як основа самовизначення людини, усвідомлення особистістю своєї належності до тієї або іншої соціально-особистісної позиції або групи не може бути підставою дискримінації.

Висловлено позицію стосовно доцільності виокремлення права на сексуальну орієнтацію як особистого немайнового права, котре полягає в можливості самовизначення, самоідентифікації представника гетеросексуальної, бісексуальної або гомосексуальної орієнтації, що не може відчувуватися за жодних підстав.

Підрозділ 1.2 *«Проблеми конституційного регулювання заборони дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації»* присвячено дослідженню зарубіжного досвіду регламентації конституційної заборони дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації, а також аналізу доцільності закріплення відповідної захищеної ознаки в Конституції України.

В ряді зарубіжних держав пряме закріплення такої захищеної ознаки, як сексуальна орієнтація стало наслідком глибоких перетворень всередині країни, зумовлених утвердженням демократичних цінностей людської гідності, з урахуванням минулого досвіду дискримінації й переслідування представників

сексуальних меншин. Здійснено порівняльний аналіз конституційного законодавства України, Аргентинської Республіки, Багатонаціональної Держави Болівія, Великої Британії, Мексиканських Сполучених Штатів, Нової Зеландії, Південно-Африканської Республіки, Республіки Еквадор, Республіки Португалія, Республіки Фіджі, Федеративної Демократичної Республіки Непал, частково визнаної Республіки Косово на предмет регламентації прямої заборони дискримінації за ознаками сексуальних орієнтації та ідентичності.

Акцентовано, що хоча переліки ознак Загальної декларації прав людини і Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, за якими забороняється дискримінація, прямо не вказують на таку ознаку, як сексуальна орієнтація, однак вона також є забороненою для дискримінації. Такий підхід підтверджено Комітетом з прав людини, котрий вказує, що, зважаючи на зміст норм міжнародного права, заборона дискримінації в ст. 26 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права включає дискримінацію за ознакою сексуальної орієнтації.

Висвітлено, що до прийняття поправки щодо заборони дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації в сфері трудових відносин згідно зі ст. 2¹ Кодексу законів про працю України єдиними прямо захищеними чинним законодавством від дискримінації за відповідною ознакою були піддані Іспанії, які працюють в Україні, діти, що стали жертвами сексуального насильства, а також фізичні особи, котрі страждають від несприятливих фізичних або психологічних впливів унаслідок використання подробленого медичного продукту або медичного продукту, виготовлених, поставлених або розміщених на ринку без дозволу або дотримання вимог відповідності, внаслідок набрання чинності Угоди між Україною та Іспанією щодо врегулювання та упорядкування трудових міграційних потоків між двома державами, підписаної 12 травня 2009 р., ратифікації Верховною Радою України Конвенції Ради Європи про подроблення медичної продукції та подібні злочини, що загрожують охороні здоров'я 7 червня 2012 р. і Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства 14 червня 2012 р.

Обґрунтовано, що Україна, будучи державою-членом Ради Європи, взяла на себе зобов'язання протидіяти дискримінації та підтримала майже всі основні документи міжнародного значення в сфері прав людини, а також стала на шлях формування власного ефективного антидискримінаційного законодавства у світлі загальносвітових тенденцій глобалізації та мультикультуралізму. А отже, закріплення на законодавчому рівні прямої заборони дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації стане логічним в контексті подальшого розвитку законодавства України про запобігання та протидію дискримінації на засадах міжнародних стандартів прав людини.

Розділ 2 «Генезис правового захисту прав людини за ознакою сексуальної орієнтації» складається з двох підрозділів, присвячених аналізу зарубіжного і вітчизняного досвідів становлення правового захисту сексуальних меншин від дискримінації, а також тенденцій розвитку антидискримінаційного законодавства в аспекті сексуальної орієнтації.

У підрозділі 2.1 «Міжнародний досвід становлення правового захисту сексуальних меншин від дискримінації» в історичному контексті охарактеризовано

особливості трансформації сприйняття суспільством явища гомосексуальності та еволюцію законодавства про права людини в аспекті сексуальної орієнтації в ряді зарубіжних держав.

Передусім зазначено, що права та свободи людини і громадянина становлять історично мінливу категорію, яка еволюціонує спільно із суспільством та державою. Попри наукову невизначеність щодо єдиної загальноприйнятої класифікації нових поколінь прав людини та місця в ній права на сексуальну орієнтацію, обґрунтовано, що важливими засадами формування прав людини нового покоління постає визнання права на індивідуальність особи, котре включає повагу до особливих потреб людини, які надають їй можливість бути унікальною, і становлення суверенності людини щодо держави, тобто нове покоління прав людини зумовлене незалежним й альтернативним вибором особою форми правомірної поведінки.

Висловлено авторську позицію щодо підстав активізації гострого засудження і нетерпимості явища гомосексуальності середньовічною християнською церквою, а також прийняття на початку XII ст. перших законів, що криміналізують добровільні одностатеві стосунки, внаслідок високого рівня смертності через загострення воєн і збройних конфліктів на території Середньовічної Європи, хрестових походів, необхідності подолання феодалної роздробленості держав і зміцнення королівської влади. Ці чинники об'єктивно впливали в перспективі на збільшення кількісного складу регулярних армій і обсягів податкових надходжень до казни, а відтак зростання рівня народжуваності.

На основі аналізу становлення антидискримінаційного законодавства в ряді зарубіжних держав акцентовано, що з середини XIX ст. спостерігається тенденція, яка супроводжується прийняттям засадничих міжнародних актів з прав людини та розробленням у багатьох державах світу ефективних механізмів захисту від дискримінації за ознаками сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності.

Підрозділ 2.2 «Становлення і тенденції розвитку антидискримінаційного законодавства України в контексті сексуальної орієнтації» присвячено висвітленню прогресу в становленні прав людини за ознакою сексуальної орієнтації в Україні від декриміналізації добровільних сексуальних стосунків між особами однієї статі до регламентації прямої заборони дискримінації за відповідною ознакою в сфері трудових відносин і затвердження Національної стратегії в сфері прав людини з Планом дій, які містять значний ЛГБТ-компонент.

Констатовано, що після ухвалення Верховною Радою УРСР 1991 р. закону, котрим було скасовано кримінальну відповідальність за добровільні сексуальні стосунки між особами однієї статі, як першого важливого кроку до втілення в життя постулатів рівності й недискримінації, наступними основними кроками в цьому напрямі стали прийняття Конституції України, що проголосила рівність людей у гідності та правах, визначила невичерпний перелік ознак, за якими не може бути привілеїв чи обмежень, і встановила антидискримінаційний характер законодавства, запровадження інституту Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в 1998 р., прийняття Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» в 2012 р., внесення поправки щодо заборони дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації до ст. 2¹ Кодексу законів про працю, а також

затвердження Плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 р.

Зроблено висновок, що прийняття законів щодо заборони «пропаганди гомосексуалізму» є несумісними з низкою прав людини, закріплених в міжнародних угодах, які підписала Україна, зобов'язавшись поважати, захищати та сприяти вільному волевиявленню всіх людей на засадах рівності.

Окремо висвітлено питання щодо перспектив запровадження в Україні інституту зареєстрованого партнерства, спрямованого на легалізацію одностатевих союзів, для подолання прогалини, внаслідок якої одностатеві пари позбавлені того обсягу прав і можливостей, що надані державою гетеросексуальним парам.

Розділ 3 «Система гарантій реалізації норм про права людини щодо сексуальних меншин» складається з трьох підрозділів і присвячений дослідженню нормативно-правових та організаційно-правових гарантій захисту від дискримінації та переслідування за ознакою сексуальної орієнтації, а також проблемних питань, пов'язаних із реалізацією норм про права людини сексуальними меншинами в Україні.

У підрозділі 3.1 *«Видова характеристика принципів застосування конституційно-правових норм про права людини щодо сексуальних меншин»* проаналізовано Декларацію принципів толерантності 1995 р., Джокьякертські принципи 2006 р. і Монреальську декларацію про права ЛГБТ 2006 р. як важливі документи, що охопили широкий спектр стандартів у сфері прав людини і їхнє застосування щодо сексуальних меншин.

Наголошено, що хоча Джокьякертські принципи й містять перелік двадцяти дев'яти принципів із рекомендаціями державам щодо реалізації кожного для запобігання і протидії дискримінації за ознаками сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності, вони не були прийняті в якості міжнародного стандарту. Однак, на їхні положення посилаються органи системи ООН, національні суди, а багато урядів держав світу зробили ці принципи керівним інструментом для розроблення власної політики в цій галузі.

Зазначено, що в рамках Універсального періодичного огляду, котрий становить механізм Ради ООН з прав людини, в межах якого проводяться регулярні огляди дотримання державами-членами ООН зобов'язань у сфері прав людини, Україні неодноразово було висловлено рекомендацію розглянути питання про використання Джокьякертських принципів як керівництва для сприяння розроблення політики в цій сфері.

Підрозділ 3.2 *«Гарантії захисту від дискримінації та переслідування за ознакою сексуальної орієнтації у законодавстві держав світу та Європейського Союзу»* присвячено висвітленню нормативно-правових та організаційно-правових гарантій реалізації конституційно-правових норм про права людини щодо сексуальних меншин.

Зазначається, що ефективну міжнародну гарантію захисту від переслідування за ознакою сексуальної орієнтації становить право порушення клопотання про надання статусу біженця. Основними внутрішньодержавними гарантіями захисту прав людини від дискримінації та переслідування за ознакою сексуальної орієнтації є наявність законодавства, яке закріплює перелік прав та свобод людини і

громадянина без встановлення привілеїв чи обмежень за даними ознаками, наявність ефективних механізмів його реалізації і поновлення порушеного права, а також інститут омбудсмана.

У підрозділі 3.3 «Проблеми реалізації конституційно-правових норм про права людини щодо сексуальних меншин в Україні у контексті зарубіжного досвіду» висвітлено недоліки вітчизняного антидискримінаційного законодавства та питання недостатньої ефективності механізму забезпечення реалізації прав і свобод людини та громадянина сексуальними меншинами.

Констатовано відсутність в Україні всебічної національної політики в галузі рівності та недискримінації. Наголошується на недостатній ефективності інституту омбудсмана у здійсненні парламентського контролю за дотриманням конституційних прав та свобод людини і громадянина в аспекті сексуальної орієнтації.

Підсумовано, що, попри законодавче закріплення принципів рівності та недискримінації, реальний ефективний механізм правового захисту прав людини в аспекті сексуальної орієнтації становить передусім перспективу на майбутнє. Відтак для розбудови цієї моделі та реального утвердження рівності необхідним видається не лише наявність законодавства, що закріплює перелік прав і свобод людини та громадянина без встановлення привілеїв чи обмежень за ознакою сексуальної орієнтації, а й практичне втілення позитивних обов'язків держави у сфері запобігання та протидії дискримінації й забезпечення поновлення порушених прав, а також неухилення від реєстрації громадських об'єднань та суб'єктів інформаційної діяльності, які представляють сексуальні меншини.

У **Висновках** сформульовано найістотніші результати дисертаційного дослідження, наведено теоретичні узагальнення та нове вирішення наукового завдання стосовно реалізації конституційно-правових норм про права людини щодо сексуальних меншин без дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації в умовах конституційної реформи і вдосконалення антидискримінаційного законодавства України відповідно до міжнародних зобов'язань у сфері прав людини в контексті євроінтеграційних процесів.

Здійснене дослідження дало підстави сформулювати такі **висновки**:

1. Попри критику деякими вченими вживання термінів «сексуальні меншини» та «ЛГБТ», ці дефініції залишаються найбільш поширеними збірними поняттями на позначення людей з мінорними за статистикою варіантами сексуальної орієнтації. Також вживаними є розширені акроніми «ЛГБТІ», «ЛГБТК», «ЛГБТІК», «ЛГБТКІА», «ЛГБТ+» для підкреслення належності інтерсексів, квірів, асексуалів тощо до відповідної спільноти.

2. Сексуальна орієнтація становить природну властивість людської особистості, що визначає постійний еротичний (чуттєвий) потяг до представників конкретної статі. Усі три види сексуальної орієнтації – гетеросексуальна, гомосексуальна та бісексуальна – це варіанти нормативної сексуальності людини.

3. Відсутність сексуальної орієнтації у переліку ознак, за якими згідно з ч. 2 ст. 24 Конституції України забороняється дискримінація, породжує ситуацію правової невизначеності щодо захищених чинним законодавством ознак. Таким чином, закріплення на законодавчому рівні прямої заборони дискримінації за

ознакою сексуальної орієнтації становить важливу гарантію реалізації фундаментальних прав та свобод людини і громадянина.

4. Запропоновано внести зміни до ч. 2 ст. 24 Конституції України та викласти її в такій редакції: «Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками».

5. Аналіз зарубіжного досвіду конституційного регулювання заборони дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації демонструє, що в ряді держав пряме закріплення відповідних захищених ознак стало наслідком глибоких перетворень всередині країни, зумовлених утвердженням демократичних цінностей людської гідності, рівності та свободи, з урахуванням минулого досвіду дискримінації й переслідування представників сексуальних меншин.

6. Обґрунтовано ідею поновлення та трансформації інституту Урядового уповноваженого з питань сім'ї у зв'язку з необхідністю імплементації Плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року щодо розроблення та подання на розгляд Кабінету Міністрів України законопроекту про легалізацію в Україні зареєстрованого цивільного партнерства для різностатевих і одностатевих пар з урахуванням майнових і немайнових прав, зокрема володіння та наслідування майна, утримання одного партнера іншим в разі непрацездатності, конституційного права не свідчити проти свого партнера.

7. Обґрунтовано ідею запровадження інституту омбудсмана з питань дискримінації за ознаками сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності за зразком відповідного інституту, який ефективно діяв у Швеції у 1999–2008 рр., що зумовлено необхідністю виконання відповідною посадовою особою парламентського контролю щодо запобігання дискримінації за ознаками сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності при реалізації кожним прав і свобод.

8. З метою встановлення відповідного балансу між світською нейтральністю держави і позицією церкви в межах її повноважень Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» слід доповнити ст. 41 та викласти в такій редакції: «Дія цього Закону не поширюється на відносини між релігійними організаціями та фізичними особами. Відмова церкви або релігійних організацій в межах своїх повноважень у проведенні відповідних церковних обрядів на підставі сексуальної орієнтації та/або гендерної ідентичності не визнається порушенням законодавства про запобігання та протидію дискримінації».

9. Основні міжнародно-правові акти про права людини такі, як Загальна декларація прав людини, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, на момент їх прийняття не передбачили пряму заборону дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації. При цьому переліки ознак основних актів з прав людини міжнародного значення, за якими забороняється дискримінація, є відкритими. Проте сучасні тенденції у сфері прав людини, закріплені у міжнародних актах з прав людини і практиці Європейського суду з прав людини та внутрішнього антидискримінаційного законодавства держав

світу, що постійно вдосконалюється, свідчать про однозначну заборону дискримінації за даною ознакою та сприяння захисту права сексуальних меншин на особисте і сімейне життя, права на приватність тощо.

10. Джокьякертські принципи, що містять перелік двадцяти дев'яти принципів із рекомендаціями державам по реалізації кожного для запобігання і протидії дискримінації за ознаками сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності, які охопили широкий спектр стандартів у сфері прав людини і їхнє застосування щодо сексуальних меншин, не були прийняті в якості міжнародного стандарту. Проте на їх положення посилаються органи ООН, національні суди, а багато урядів держав світу зробили їх керівним інструментом для впровадження своєї політики в цій сфері. За результатами Універсального періодичного огляду Україні рекомендовано розглянути питання про використання Джокьякертських принципів як важливого інструменту для визначення зобов'язань держав по дотриманню, захисту і реалізації прав людини для всіх людей.

11. Міжнародні неурядові та національні громадські організації відіграють ключову роль у забезпеченні інформованості громадян щодо порушень прав і свобод людини та громадянина за ознакою сексуальної орієнтації, активно долучаючись до процесу пошуку шляхів вирішення важливих проблем, особливо тих, що стосуються прогалін антидискримінаційного законодавства і поширеності злочинів на ґрунті ненависті.

12. Запропоновано привести п. 3 ч. 1 ст. 67 Кримінального кодексу України у відповідність до міжнародних стандартів прав людини та Конституції України, доповнивши і виклавши його в наступній редакції: «1. При призначенні покарання обставинами, які його обтяжують, визнаються: ... 3) вчинення злочину на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі, гомофобії, трансфобії або розбрату» з метою забезпечення гарантованості притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні злочину на ґрунті нетерпимості до сексуальних меншин, із врахуванням при кваліфікації злочину відповідного мотиву і обтяжуючої обставини, що призводитиме до призначення міри покарання, яка відповідатиме тяжкості злочину.

13. Реєстрація громадських об'єднань та суб'єктів інформаційної діяльності, метою діяльності яких є представництво ЛГБТ-спільноти й організованого ЛГБТ-руху України, на практиці ускладнюється всупереч положенням чинного законодавства України про порядок державної реєстрації відповідних суб'єктів, що є неприпустимим. Припинення відповідних перешкоджань становить необхідну умову функціонування громадянського суспільства.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України з юридичних наук:

1. Батанов О. В., Товпеко Я. К. Права сексуальних меншин у сучасному світі: проблеми становлення та реалізації. *Правові системи: наук. електронний журнал*. 2014. № 2. С. 53–71. URL: <http://jusintergentes.com.ua/archives/2-2014.doc>

2. Товпеко Я. К. Конституційно-правові проблеми усиновлення одностатевими парами в контексті принципу рівності прав і свобод людини і громадянина. *Часопис Київського університету права НАН України*. 2014. № 2. С. 107–110.

3. Товпеко Я. К. Конституційно-правові проблеми реалізації сексуальними меншинами права на мирні зібрання. *Держава і право*: зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2014. Вип. 65. С. 73–79.

4. Товпеко Я. К. До питання про право на свободу вираження поглядів і «пропаганду гомосексуалізму». *Держава і право*: зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2015. Вип. 67. С. 96–105.

5. Товпеко Я. К. Щодо поняття «сексуальна орієнтація» в діючому законодавстві України. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2015. № 1. С. 126–135.

6. Товпеко Я. К. Принцип недискримінації у контексті загальноєвропейських інтеграційних процесів і прав людини. *Альманах права. Ціннісно-правові засади сучасних інтеграційних процесів в Україні*. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2015. Вип. 6. С. 352–356.

7. Батанов О. В., Товпеко Я. К. Права меншин на терезах конституційного судочинства (на прикладі ЛГБТ-спільноти). *Юридичний вісник*. 2015. № 2. С. 73–80.

8. Товпеко Я. К. Правовий захист прав людини за ознакою сексуальної орієнтації і гендерної ідентичності: генеза і сучасність. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2015. № 4. С. 44–51.

9. Товпеко Я. К. Значення принципу толерантності для реалізації прав та свобод людини і громадянина. *Правова держава: Щорічник наук. праць*. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2015. Вип. 26. С. 502–509.

10. Товпеко Я. К. До питання про неприпустимість дискримінації за ознакою ідентичності. *Правова держава: Щорічник наук. праць*. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2016. Вип. 27. С. 603–609.

Статті у наукових періодичних виданнях з юридичних наук інших держав:

11. Товпеко Я. К. Гарантии защиты от дискриминации и преследования по признаку сексуальной ориентации. *Закон и Жизнь: Междунар. науч.-практ. правовой журнал «Legea și viața»*. 2015. № 3/3. С. 92–95.

12. Товпеко Я. К. Перспективи розвитку законодавства України щодо заборони дискримінації за ознакою гендерної ідентичності. *Eurasian Academic Research Journal*. 2016. № 1 (01). С. 119–122.

13. Товпеко Я. К. К вопросу о праве меньшинств на толерантное отношение. *Адвокат Азербайджана («Azərbaycan vəkili»)*. 2016. № 10. С. 30–35.

Тези наукових доповідей та повідомлень:

14. Товпеко Я. К. Криміналізація одностатевих відносин – виклик основоположним правам людини. *Правові засоби забезпечення та захисту прав людини: вітчизняний та зарубіжний досвід*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 06–07 груд. 2013 р.). Харків: ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2013. С. 24–25.

15. Товпеко Я. К. Проблеми обмеження права на приватність представників гомосексуальної орієнтації. *Права та обов'язки людини у сучасному світі*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 06–07 груд. 2013 р.). Одеса: Причорноморська фундація права, 2013. С. 24–25.

16. Товпеко Я. К. Недискримінація як принцип застосування конституційно-правових норм про права людини щодо сексуальних меншин. *Проблеми вдосконалення правового забезпечення прав та основних свобод людини і громадянина*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 18–19 лип. 2014 р.). Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2013. С. 31–34.

17. Товпеко Я. К. Конституційно-правові гарантії реалізації сексуальними меншинами права на мирні зібрання. *Lidske a občianske prava a slobody: mechanizmus ich implementacie a ochrany v roznych odvetviach prava: zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie* (Bratislava, Slovenská republika, 19–20 septembra 2014). Bratislava: Paneuropska vysoka škola, 2014. P. 252–254.

18. Товпеко Я. К. До питання про реалізацію принципу толерантності щодо меншин. *Політико-правові реформи та становлення громадянського суспільства в Україні*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Херсон, 10–11 жовт. 2014 р.) / Херсонський держ. ун-т. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2014. С. 42–44.

19. Товпеко Я. К. Заборона дискримінації за ознаками сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності в сфері праці. *Правовые реформы в Молдове Украине и Грузии в контексте евроинтеграционных процессов*: матеріали Междунар. науч.-практ. конф. (г. Кишинев, 07–08 нояб. 2014 г.) / орг. ком.: В. Бужор и др. Кишинев: Tipogr. «Cetatea de Sus», 2014. С. 182–184.

20. Товпеко Я. К. Конституційно-правові проблеми реалізації сексуальними меншинами права на освіту. *Права людини в Україні в сучасних умовах: пошук нових механізмів утвердження та забезпечення*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 10 груд. 2014 р.) / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка і В. П. Тихого. Київ: Вид-во Ліра-К, 2014. С. 276–278.

21. Tovpeko Y. K. Granting asylum based on the risk of persecution due to sexual orientation. *Právna veda a prax v tret'om tisícročí: zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie* (Košice, 27–28 február 2015). Košice: Univerzita Pavla Jozefa Safarika v Kosiciach, 2015. P. 43–45.

22. Товпеко Я. К. Зобов'язання України щодо недискримінації меншин за Угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. *Актуальні проблеми державно-правового розвитку України в контексті євроінтеграційних процесів*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 23–24 черв. 2016 р.) / редкол.: С. К. Бостан (відп. ред.), Р. М. Максакова, Ю. В. Філей. Запоріжжя: Вид-во «Просвіта», 2016. С. 215–217.

23. Товпеко Я. К. Проблеми реалізації Національної стратегії у сфері прав людини в контексті гармонізації національного права з правом Європейського Союзу. *Адаптація правової системи України до права Європейського Союзу: теоретичні та практичні аспекти*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.: у 2 ч. (м. Полтава, 08 груд. 2016 р.). Полтава: ПУЕТ, 2016. Ч. 1. С. 87–89.

АНОТАЦІЯ

Товпеко Я. К. Реалізація конституційно-правових норм про права людини щодо сексуальних меншин: порівняльно-правове дослідження. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. – Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Київ, 2017.

Дисертація присвячена порівняльно-правовому аналізу реалізації конституційно-правових норм про права людини щодо сексуальних меншин в Україні та зарубіжних державах. Здійснено комплексний аналіз теоретичних і практичних проблем реалізації прав і свобод людини та громадянина в аспекті сексуальної орієнтації в Україні та державах світу, на цій основі вироблено низку наукових положень, висновків, пропозицій і рекомендацій щодо правового забезпечення реалізації конституційних прав сексуальними меншинами, спрямованих на вдосконалення антидискримінаційного законодавства України та підвищення ефективності механізму його реалізації.

Узагальнено поняття «сексуальні меншини», «ЛГБТ», «сексуальна орієнтація», «сексуальна ідентичність». Обґрунтовано, що закріплення сексуальної орієнтації як захищеної ознаки у законодавстві України відповідає і основним міжнародно-правовим актам про права людини, і ратифікованим Верховною Радою України чинним міжнародним договорам, а також практиці Суду Європейського Союзу і Європейського суду з прав людини.

Висвітлено досвід конституційного регулювання заборони дискримінації за ознаками сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності згідно із законодавством України, Південно-Африканської Республіки, Республіки Фіджі, Республіки Екватор, Республіки Португалія, частково визнаної Республіки Косово, Багатонаціональної Держави Болівія, Мексиканських Сполучених Штатів, Федеративної Демократичної Республіки Непал, Нової Зеландії, Великої Британії.

В дисертації детально проаналізовано міжнародно-правові документи, практику Європейського суду з прав людини, Суду Європейського Союзу, діяльність міжнародних організацій, спрямованих на захист ЛГБТ від дискримінації, таких органів, як: ООН, Парламентська Асамблея Ради Європи, Комітет Міністрів Ради Європи, Конгрес місцевих та регіональних влад Ради Європи та ін., а також спеціальних інститутів з досліджуваної проблематики: відповідних комісарів ООН, омбудсманів тощо.

Розкрито систему гарантій захисту від дискримінації та переслідування за ознакою сексуальної орієнтації у законодавстві ряду держав світу та Європейського Союзу. Проаналізовано проблеми реалізації конституційно-правових норм про права людини щодо сексуальних меншин в Україні в контексті зарубіжного досвіду.

Запропоновано внесення змін до Конституції України, Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», Кримінального кодексу України та інших нормативно-правових актів, що сприятиме удосконаленню вітчизняного законодавства, а також ефективнішому виконанню Україною

міжнародних зобов'язань в сфері прав людини в контексті євроінтеграційних процесів.

Ключові слова: сексуальні меншини, ЛГБТ, права і свободи людини, принцип недискримінації, толерантність, дискримінація за ознакою сексуальної орієнтації, вдосконалення антидискримінаційного законодавства України, гарантії захисту сексуальних меншин від дискримінації.

АННОТАЦІЯ

Товпеко Я. К. Реализация конституционно-правовых норм про права человека в отношении сексуальных меньшинств: сравнительно-правовое исследование. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата юридических наук (доктора философии) по специальности 12.00.02 – конституционное право; муниципальное право. – Институт государства и права им. В. М. Корецкого НАН Украины, Киев, 2017.

Диссертация посвящена сравнительно-правовому анализу реализации конституционно-правовых норм о правах человека в отношении сексуальных меньшинств в Украине и зарубежных странах. Проведен комплексный сравнительно-правовой анализ теоретических и практических проблем реализации прав и свобод человека и гражданина в аспекте сексуальной ориентации и гендерной идентичности в Украине и странах мира, на этой основе выработан ряд научных положений, выводов и рекомендаций касательно правового обеспечения реализации конституционных прав сексуальными меньшинствами, направленных на совершенствование антидискриминационного законодательства Украины и повышения эффективности механизма его реализации.

Ввиду проведенного анализа конституционно-правовых норм о правах человека как нормативно-правовой гарантии реализации сексуальными меньшинствами прав и свобод сделан вывод о необходимости совершенствования действующего антидискриминационного законодательства Украины и закрепления на законодательном уровне прямого запрета дискриминации по признакам сексуальной ориентации и гендерной идентичности как важной гарантии реализации фундаментальных прав и свобод человека и гражданина.

Обобщены понятия «сексуальные меньшинства», «ЛГБТ», «сексуальная ориентация», «сексуальная идентичность». Обосновано, что закрепление сексуальной ориентации и гендерной идентичности как защищенных признаков в законодательстве Украины соответствует и основным международно-правовым актам о правах человека, и ратифицированным Верховной Радой Украины действующим международным договорам, а также практике Суда Европейского Союза и Европейского суда по правам человека.

Исследовано тенденции развития законодательства Украины и зарубежных стран о запрете дискриминации по признакам сексуальной ориентации и гендерной идентичности на основе исторического опыта. Проанализировано факторы общественных процессов, под влиянием которых происходят трансформации восприятия социумом явления гомосексуальности.

Освещен опыт конституционного регулирования запрета дискриминации по признакам сексуальной ориентации и гендерной идентичности в соответствии с законодательством Украины, Южно-Африканской Республики, Республики Фиджи, Республики Эквадор, Республики Португалия, частично признанной Республики Косово, Многонационального Государства Боливия, Мексиканских Соединенных Штатов, Федеративной Демократической Республики Непал, Новой Зеландии, Великобритании.

В диссертации детально анализировано международно-правовые документы, практику Европейского суда по правам человека, Суда Европейского Союза, деятельность международных организаций, направленных на защиту прав ЛГБТ, таких органов, как: ООН, Парламентская Ассамблея Совета Европы, Комитет Министров Совета Европы, Конгресс местных и региональных властей Совета Европы и т.д., а также специальных институтов по исследуемой проблематике: соответствующих комиссаров ООН, омбудсменов и т.д.

Раскрыто систему гарантий защиты от дискриминации и преследования по признаку сексуальной ориентации в законодательстве ряда зарубежных государств и Европейского Союза. Проанализировано проблемы реализации конституционно-правовых норм о правах человека в отношении сексуальных меньшинств в Украине в контексте зарубежного опыта.

Предложено ряд изменений в Конституцию Украины, Закон Украины «О принципах предотвращения и противодействия дискриминации в Украине», Закон Украины «Об Уполномоченном Верховной Рады Украины по правам человека», Уголовный кодекс Украины и другие нормативно-правовые акты, которые поспособствуют совершенствованию отечественного законодательства, а также более эффективному выполнению Украиной международных обязательств в области прав человека в контексте евроинтеграционных процессов.

Ключевые слова: сексуальные меньшинства, ЛГБТ, права и свободы человека, принцип недискриминации, толерантность, дискриминация по признаку сексуальной ориентации, совершенствование антидискриминационного законодательства, гарантии защиты сексуальных меньшинств от дискриминации.

SUMMARY

Tovpeko Y. K. Realization of Constitutional Legal Norms on Human Rights in Relation to Sexual Minorities: Comparative Legal Research. – On the right of the manuscript.

Dissertation for obtaining a scientific degree of Candidate of Sciences (Doctor of Philosophy), specialization 12.00.02 – constitutional law; municipal law. – V. M. Koretsky Institute of State and Law of the National Ukrainian Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 2017.

This research focuses on the comparative legal analysis of realization of constitutional legal norms of human rights among sexual minorities in Ukraine and foreign countries. A comprehensive comparative legal analysis of theoretical and practical problems of the rights and freedoms of man and citizen in terms of sexual orientation and gender identity in Ukraine and foreign countries is provided on this basis a number of

scientific statements, conclusions, suggestions and recommendations regarding legal provision of realization of constitutional rights by sexual minorities, aimed at improving anti-discrimination legislation Ukraine and the effectiveness of the mechanism of its realization.

In the dissertation different approaches of understanding of terms «sexual minorities» are «sexual orientation» are summarized. It is proved that consolidation of sexual orientation and gender identity as protected characteristics under the law of Ukraine complies with the most significant international legal acts on human rights, international treaties ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine, practice of the Court of Justice of the European Union and the European Court of Human Rights.

The tendencies of development of the legislation of Ukraine and foreign countries on prohibition of discrimination on grounds of sexual orientation and gender identity on the basis of historical experience are investigated. The factors of social processes under the influence of which transformations of perception by the society of the phenomenon of homosexuality happen are analysed.

The experience of constitutional regulation of non-discrimination on grounds of sexual orientation and gender identity under the laws of Ukraine, the Republic of South Africa, the Republic of Fiji, the Republic of Ecuador, the Republic of Portugal, partially recognized Republic of Kosovo, the Plurinational State of Bolivia, the United Mexican States, the Federal Democratic Republic of Nepal, New Zealand, the United Kingdom are researched.

The dissertation provides a detailed analysis of international human rights documents, rulings of European Court of Human Rights, European Court of Justice, activities of international non-governmental organizations aimed at protecting the rights of LGBT and bodies such as the UN, the Parliamentary Assembly of the Council of Europe, the Committee of Ministers of the Council of Europe, Congress of Local and Regional Authorities of the Council Europe etc. as well as relevant special institutions such as UN commissars, ombudsmen, etc.

The research also focuses on the system of protection from discrimination and harassment guarantees based on sexual orientation with accordance to legislation of a number of foreign countries and the European Union. The problems of realization of constitutional legal norms on human rights by sexual minorities in Ukraine are analyzed in the context of international experience.

Amendments to the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine «On Principles of Prevention and Combating Discrimination in Ukraine», the Law of Ukraine «On the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights», the Criminal Code of Ukraine and other regulations are proposed to facilitate the improvement of national legislation and to provide more effective implementation of Ukraine's international obligations in the field of human rights in the context of European integration processes.

Key words: sexual minorities, LGBT, human rights and freedoms, principle of non-discrimination, tolerance, discrimination based on sexual orientation, improvement of anti-discrimination legislation, guarantee of protection of sexual minorities from discrimination.